

Pamětní místa na komunistický režim

Akademie věd
České republiky

USD

věda 60

kolem
nás
prostory
společné
paměti

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., vznikl v roce 1990 jako nové akademické pracoviště pro nezávislý výzkum československých dějin v období 1938–1989. Zejména všestranné poznání komunistické minulosti vnímala osvobozená společnost jako jednu z podmínek svého zařazení do evropského demokratického společenství. Na přelomu století prošel ústav významnou generační výměnou, kdy postupně odešla zakladatelská skupina historiků, jejichž profesní kariéra byla násilně přerušena po roce 1968. Měnilo se i těžiště výzkumu – od bádání o klíčových událostech politických dějin Československa v období komunistického režimu ke komplexně pojatému mnohovrstevnému výzkumu soudobých dějin, včetně vývoje po roce 1989.

Výzkum pamětních míst v **Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.**, usiluje o poznání, jakým způsobem se promítá společenská reflexe života v období komunismu do vzpomínkové kultury a jak ta zasahuje do procesu konstituování paměti na komunistickou minulost.

Dokumentaci pamětních míst (viz www.pametnimista.usd.cas.cz) jsme rozdělili do tematických celků, jakkoli jsme si vědomi, že každá taková strukturace s sebou nese nutná zjednodušení. První okruh tvoří částečně institucionalizovaná centra či zázemí, v nichž se formovaly projevy nesouhlasu s únorovým převratem a poúnorovým vývojem a které také komunistický režim pro jejich demokratický charakter vnímal jako možná ohniska rezistence a zaměřil se proti nim (armáda a druhý odboj, církve, tělovýchovné spolky Sokol a Orel, skautské hnutí a mládež, opozice nekomunistických stran a intelektuálů). Doplnují je tematické celky související s formami občanského odporu a odporu vůči kolektivizaci na vesnicích. Samostatnými kategoriemi tematizujeme fenomén železné opony, exilu a emigrace, Pomocných technických praporů a pracovních táborů a věznění i symbol represí padesátých let – politické procesy. Dva tematické celky jsou vyhrazeny událostem roku 1968 (pražské jaro a invaze) a 1989 (Listopad '89), kterému časově předchází téma disentu a underground. Velkou část pamětních míst tvoří symbolické odkazy na komunistický režim jako na dobu nesvobody jen v obecné rovině.

Paměť českého komunismu

Pamětní místa jsou symbolickými ztvárněními minulosti i vyjádřením hodnot, které jsou součástí vytvářené kolektivní identity. Reflektují, ale i doplňují, či dokonce rozporují minulost podávanou „oficiálním“ dějepisem a vypovídají o vztahu společnosti k vlastní historii. Udržují i paměť na „malé“ události dějin, které by jinak – nezachyceny „velkými“ dějinami – upadly do zapomnění. Dokumentací pamětních míst a především zmapováním, jaké důvody vedly k jejich vzniku a jaký symbolický obsah nesou, chceme konstituovat obraz, jak je minulost reprodukována, aktualizována, znovu prožívána, případně politizována a využívána v současnosti.

Při dokumentování pamětních míst jsme byli svědky nejen procesu vytváření paměti, ale i jejího potlačování a zanikání. Sledovali jsme příběhy nevzniklých pamětních míst, které charakterizuje snaha (nejednoznačnou) paměť potlačit a jež provázela silná politizace výkladů minulosti, ale také příběhy prosazování „nové“ paměti, jejíž autentičnost není vždy přesvědčivá. Současně jsme pozorovali, jak se doba panování komunistického režimu, od níž nás nyní dělí již celé čtvrtstoletí, pozvolna stává „jen“ součástí dějin uplynulého století a jak se zmínky o ní – na pozadí celoživotních příběhů 20. století – z komemorace pomalu vytrácejí.

Moderní streetartové připomínky farář Josefu Toufarovi a studentu Janu Palachovi umístil k 45. výročí Palachovy smrti na fasádu bývalého Borůvkova sanatoria v Legerově ulici v Praze designér Otakar Dušek. „Myslím, že jim to tato společnost dluží,“ řekl v rozhovoru pro Lidovky.cz autor oficiálně neschváleného pamětního místa

Symbolická pamětní místa

Nejpočetnější skupinu tvoří symbolická pamětní místa, tj. taková, jež jsou v první řadě obecnou připomínkou na dobu komunistického režimu. Některá z nich se za dobu, která nás dělí od listopadu 1989, stala ústředními místy paměti, resp. symboly paměti, s nimiž se zpravidla identifikují různé společenské skupiny. Např. političtí vězni se každoročně scházejí v Jáchymově a v Horním Slavkově (Jáchymovské peklo), skautské hnutí pořádá Memoriál Rudolfa Plajnera spojený s výstupem na Svatý Hostýn, katolická církev si smírnou poutí v želivském klášteře připomíná zdejší internaci kněží atp. Své ústřední symbolické připomínky mají také jednotlivá města i obce, kde se v polistopadové éře konají pietní ceremonie u příležitosti důležitých státních výročí.

Jednou z charakteristických skupin symbolických pamětních míst jsou ta, která paměť na komunistický režim ztotožňují s třetím odbojem, s odkazem na historickou kontinuitu s prvním a druhým odbojem (za první a druhé světové války). Jedná se nejen o nové pomníky či památníky tří odbojů (Brno, Hradec Králové, Olomouc, Opava, Praha 4), ale i o pamětní desky instalované na původní pomníky.

Z iniciativy městyse Vilémov a bývalých politických vězňů Miloslava Růžičky a Karla Kruliše byla v červnu 1994 odhalena pamětní deska účastníkům protikomunistického odboje. Je umístěna na pomníku obětí první světové války vztýčeném ve Vilémově v roce 1936. Po roce 1945 byla na pomník přidána pamětní deska připomínající padlé ve druhé světové válce. Nejnovější připomínku posvětil opat Vít Tajovský

Armáda a druhý odboj

Osudy účastníků druhého (případně prvního i druhého) odboje, kteří byli po komunistickém převratu zatýkáni a vyšetřováni pro údajnou protistátní činnost, připomíná celá řada pamětních míst. Několik jich je dedikováno veliteli československé vojenské mise v Sovětském svazu v letech 1941–1945 Heliodoru Píkovi (Štítina, Plzeň, Opava, Praha 6); generál popravený v červnu 1949 symbolizuje oběti těchto nezákonností.

Represe komunistického režimu byly namířeny jak proti pilotům bojujícím v řadách britského Královského letectva (Bělkovice-Lašťany, Jindřichův Hradec, Novosedly nad Nežárkou, Praha 1, Radomyšl), tak proti vojákům západní (Lipov, Litoměřice, Přerov) i východní fronty (Beřovice, Horní Studénky, Žamberk), stejně jako proti dalším účastníkům zahraničního (Prostějov, Zábřeh) či domácího odboje (Michalovice, Velká Bíteš). Podobně byli novou mocí pronásledováni demokraticky smýšlející důstojníci, z nichž se mnozí zapojili do protikomunistického odboje a snad i do příprav ozbrojených vystoupení (Mnichovo Hradiště, Plzeň, Praha 6, Zatec).

Pamětní deska generála Píky v rodné Štítině byla odhalena ještě před pádem komunismu – 1. července 1989. Iniciovali ji funkcionáři místní jednoty Tatran u příležitosti 70. výročí organizované tělovýchovy v obci. Štítina si také slavného rodáka připomíná nepřetržitě od roku 1969 každoročním memoriálem v kopané. V roce 1993 byla pamětní deska umístěna na nový žulový pomník

Církve

Symbol perzekuce představitelů církve představuje osoba umučeného kněze Josefa Toufara a s ním spojená protináboženská propagandistická kampaň komunistického režimu založená na „odhalení číhoštského zázraku“ (např. Číhošť, Ledec nad Sázavou, Arnolec). Další pamětní místa odkazují k procesům s představiteli řeholních řádů (Kolín, Mladá Vožice, Praha 2), připomínají obsazení či likvidaci mužských klášterů a kongregací a ženských klášterů (Bílá Voda, Hradec nad Moravicí, Králupy, Teplá, Želiv), věznění biskupů (Paběnice, České Budějovice, Lipník, Mystěves, Olomouc, Pitín, Plzeň), opatů (Klancečná, Krásná Hora, Praha, Želiv), teologů (Kelč, Moravská Huzová, Stráž, Studénka) i prostých kněží či řeholníků (Blatnice pod Svatým Antonínkem, Bohumín, Bořislav, Domažlice, Hrádek u Vlašimi, Kyselovice, Litomyšl, Sušice, Vilémov).

Další připomínky odkazují k cílené kriminalizaci katolických duchovních v souvislosti s babickými událostmi (Babice, Bučovice, Starovičky, Heřmanov, Kuřimská Nová Ves, Letonice, Lukov, Třebíč, Jihlava). Věty pamětních míst by nebyl úplný bez připomínek vězněných katolických spisovatelů a intelektuálů (Brno, Znojmo, Křenovice, Fryšták) a nelze opominout ani způsobem provedení výjimečnou Mediální zahradu Luboše Hrušky v Plzni.

Návrat P. Josefa Toufara do Číhošti. Uložení ostatků umučeného kněze Josefa Toufara, jenž byl v únoru 1950 tajně pohřben do společného hrobu v Praze Dáblicích, proběhlo v červenci 2015. Exhumaci (2014) a náhrobní desku v kostele Nanebevzetí Panny Marie inicioval spisovatel Miloš Doležal s podporou katolické církve, rodiny i číhoštských farníků

Sokol a Orel

Pamětní místa připomínají především perzekuci protikomunisticky zaměřených skupin, jejichž členové pocházeli z řad bývalých sokolů, a také odkazují k vykonstruovaným procesům proti funkcionářům a členům Sokola, vedeným na regionální úrovni (Český Brod, Duchcov, Mladá Boleslav, Liberec, Přerov). S perzekucí Sokola jsou spojeny též symbolické připomínky (Praha 1, Praha 10). Doplnují je nečetná pamětní místa odkazující přímo k protirežimní činnosti a následné perzekuci členů Orla (Svatý Hostýn, Štramberk); další pronásledované, odsouzené a vězněné příslušníky z řad této organizace připomínají pamětní místa spojená s pronásledováním katolické církve.

Duchcov. Pamětní deska župnímu náčelníku Jednoty krušnohorské z roku 2004. Jaroslav Pešata zemřel ve vězeňské nemocnici v Praze na Pankráci během vyšetřovací vazby v březnu 1954, krátce před zahájením procesu s členy Sokola na Teplicku, do jehož čela jej komunistická justice postavila

Skautské hnutí a vzdorující mládež

Po roce 1989 vznikla řada pamětních míst upomínajících na činnost členů a příznivců skautského hnutí, kteří se v období 1948–1989 postavili na odpor komunistickému režimu. Jedná se o regionální procesy s mladými lidmi (Běleč, Skuteč), odbojové skupiny skautů (Křenovice, Holubice, Bojanovice, Pelhřimov, Souš, Železný Brod) či gymnaziálních studentů (Tišnov, Litomyšl). K perzekuci skautského hnutí odkazují i symbolické připomínky (Praha 10, Plzeň, Břeclav), mezi nimiž zaujímají zvláštní místo mohyla Ivančena pod Lysou horou, jako symbol skautského odporu proti politickému útisku, nebo dřevěný kříž se skautskou lilí a postupně vršenou kamennou mohylou na paměť vězňů komunistického režimu, stojící v prostoru jáchymovských trestaneckých táborů.

Intelektuálové v opozici

Nezávislá inteligence představovala další společenskou vrstvu, na niž komunistický režim zaměřil svou pozornost v rámci poučnorového účtování s tzv. reakcí. Mezi nejznámější intelektuály-oběti vykonstruovaných procesů padesátých let patří katoličtí básníci Jan Zahradníček, Josef Kostohryz a Václav Renč, jejichž osudy připomíná řada pamětních míst (Brno, Fryšták, Křenovice, Mastník, Straškov, Vlčatín, Znojmo), stejně jako profesora Josefa Kepku, odsouzeného v procesu k trestu smrti a popraveného (Břasy-Vranovice, Budyně nad Ohří, Teplice). Další pamětní místa odkazují v různých formách k osudům umělců a jejich tvorby (Jihlava, Jemnice, Plzeň).

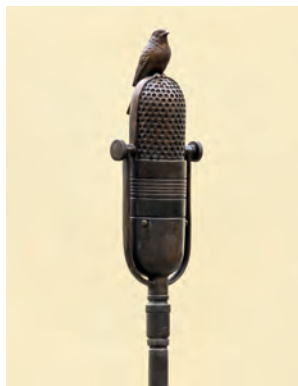
Znojmo. Pamětní deska básníku Janu Zahradníčkovi, odsouzenému ve vykonstruovaném procesu k třinácti letům vězení, jenž zemřel záhy po propuštění. Přípomínku odhalenou v roce 2012 inicioval Okrašlovací spolek Znojmo

◀ Souš. Kříže Jiřího Háby a Tomáše Hübnera připomínají oběti brutálně provedené bezpečnostní akce proti skupině skautů skrývajících se v Jizerských horách poblíž osady Jizerka; zasahující příslušníci Sboru národní bezpečnosti a Státní bezpečnosti zde v červenci 1949 postřelili i další tři mladíky. Pamětní místo inicioval po roce 1990 Robert Hofrichter, jeden z pamětníků události, který strávil 13 let ve vězení a po roce 1968 emigroval do Spojených států

Politická opozice

Pamětní místa připomínající aktéry opozičních politických aktivit se z velké části propojují s připomínkami obětí politických procesů, neboť téměř všechny i zcela nevinné aktivity či plány politických jednání měly za následek zatčení a odsouzení. Jsou spojena s osobnostmi nejen poválečného politického života, ale i s představiteli předválečných politických stran, jimž byl vstup do Národní fronty po válce odepřen a kteří s opozičními aktivitami v poúnorovém období spojovali naděje na znovuprosazení politických programů. Připomínají činitele bývalé agrární strany, především popraveného Josefa Kepku (Břasy-Vranovice, Budyně n. Ohří, Teplice), národně socialistické strany, například Růženu Pelantovou (Praha 1), Vladimíra Krajínu (Praha 2), Miladu Horákovou (Písek, Praha 1, Praha 5, Terezín), Petra Krivku (Kobylí) či Rudolfa Spaziera (Brno). Pamětní místa komemorující představitele strany lidové najdeme na Moravě – Rostislava Sochorce (Brno), Františka Štambachera (Velké Pavlovice), či v rodné obci popraveného Stanislava Broje (Volduchy). Na rodném domě (Praha 2) upomíná pamětní deska na osobnost Jana Masaryka, jehož smrt na nádvoří Černínského paláce (Praha 1) jen několik týdnů po únorovém převratu dodnes vzbuzuje emoce i otázky.

Pomník Milady Horákové na Pětikostelním náměstí v Praze na Malé Straně z roku 2015 byl spolufinancován z veřejné sbírky a odhalen z iniciativy Martina Jana Stránského. Milada Horáková je vnímána jako symbol principiálního hájení právního státu a demokracie

Odpor proti kolektivizaci

Pamětní místa spojená s represemi doprovázejícími kolektivizační kampaně na vesnici připomínají především utrpení jednotlivých soukromě hospodařících rolníků (Horka nad Moravou, Křekovice, Nová Paka, Radňov, Vilémov, Vrbice), případně jsou věnována větším skupinám perzekvovaných sedláků a obětem tzv. kulackých procesů (např. Kluky, Lhotka u Tasova, Litoboř, Nymburk, Olešnice). S nedobrovolným združstevňováním, snahami rolníků o odpor a jejich následnou perzekucí jsou spojeny také připomínky násilných událostí z padesátých let (Babice, Chlum, Kamberk).

Lhotka u Tasova. Připomínka obětí kolektivizační kampaně padesátých let byla odhalena v roce 2011 z iniciativy obcí Ruda a Tasov. V padesátých letech bydlo ve Lhotce patnáct rodin, z nichž šest bylo násilně vystěhováno. Polnosti připadly státnímu statku, stavení byla přidělena obdobně násilně vystěhovaným z jiných vesnic nebo zůstala prázdná

Občanský odpor

Do kategorie pamětních míst, která tematizují občanský odpor, patří místa komemorující činnost odbojových skupin Světлана (Božice, Horní Lideč, Střelná, Vallašské Klobouky, Vranovice, Vsetín), Hory Hostýnské (Svatý Hostýn) či Ústřední vedení odboje (Brno, Kobylí, Pustiměř). Činnost těchto často rozvětvených skupin vytvářených na strukturách partyzánského boje či druhého odboje představovala pro nový režim značné nebezpečí i s ohledem na množství po válce neodevzdaných zbraní a korespondovala s úsilím (ve většině případů úspěšným) je infiltrovat Státní bezpečností. Kromě všeobecně známých (a kontroverzně přijímaných) případů násilných akcí, především skupiny bratří Mašínů (Čelákovice, Chlumec n. Cidlinou, Poděbrady) či babických událostí (Babice, Jihlava, Lukov, Třebíč), připomínají další pamětní místa již méně známé skupiny organizující různé zaměřené sabotážní akce (Milevsko, Obděnice, Ústí n. Labem, Uherské Hradiště, Vsetín). Další početnou skupinu představují upomínky na protirežimní vystoupení mládeže (Běleč, Dolní Bojanovice, Kolín, Křenovice, Litomyšl, Pelhřimov, Praha 7, Skuteč, Tišnov).

Obděnice. Bronzová deska připomínající jména popravených členů protikomunistické skupiny Černý lev 777 byla odhalena v roce 1995 z iniciativy Václava Šírotka. Je umístěna na památníku padlým v první světové válce

Politické procesy

Pamětní místa na politické procesy komemorují v největší míře jednotlivé případy z padesátých let. Připomínají ty, které chápeme především jako nevinné oběti primárně vykonstruovaných procesů, tedy osoby, které upadly z různých důvodů do soukolí politických procesů, aniž by se na „protistátní činnosti“ reálně podílely, jakkoli jejich smýšlení a postoje vůči nastolenému komunistického režimu byly kritické. Zahrnuje i případy, kdy se obžalovaní na protirežimních aktivitách – méně závažných a v demokratických režimech principiálně nekriminalizovaných – podíleli, neboť tresty, s nimiž odcházeli od soudu, byly v obrovském nepoměru k míře reálného provinění. Patří sem pamětní místa odkazující k velkým celostátním i regionálním procesům (Beroun, Frýdek-Místek, Chotěboř, Jihlava, Kluky, Litoboř, Litomyšl, Louny, Nymburk, Olešnice, Praha 1 ad.) či dedikovaná konkrétním justičním obětem (např. Břasy-Vranovice, Frenštát p. Radhoštěm, Horní Bříza, Jaroměř, Kolín, Nová Paka, Plzeň, Praha 10).

Pamětní deska obětem politického procesu s československými hokejisty byla odhalena 13. března 2009 v místě bývalé restaurace U Herclíků starostou městské části Praha 1 a dvěma protagonisty komemorovaných událostí – Gustavem Bubníkem a Antonínem Španninggerem. Po definitivním zrušení účasti československé hokejové reprezentace na mistrovství světa v Londýně dali 13. března 1950 hokejisté U Herclíků průchod své pochopitelné frustraci, která však pro ně měla fatální následky

Pracovní tábory a pomocné technické prapory

Pamětní místa připomínající nucené pracovní nasazení a osud takto perzekvovaných občanů se soustřeďují především na autentických místech internace (Jáchymov, Karviná, Korozluky, Mořina, Most, Příbram, Ostrava, Sýrovice, Zaječov ad.). Označení, že se na stavbě podíleli „pétépáci“ či političtí vězni, nesou některé budovy z padesátých let (Hradec Králové, Praha 6) či celá sídla (Ostrov). Fungování nuceného pracovního nasazení přibližují také expozice a naučné stezky (Brandýs n. Labem, Jáchymov, Příbram), jeho oběti z řad politických vězňů připomínají symbolické hroby (Horní Slavkov, Jáchymov, Příbram).

Jeden z prvních pomocných technických praporů, určených pro politicky nespolehlivé muže povolané k plnění povinné základní vojenské služby, vznikl v září 1950 pro vojenský prostor Libavá. Připomínka 53. praporu PTP v centru města byla z iniciativy Svazu PTP-VNTP odhalena v červnu 2002

Věznění

Soudy, vyšetřovací a vazební věznice i místa pracovního nasazení vězňů dodnes připomínají perzekuci komunistického režimu a jeho obětí v nejtemnějších podobách. Není proto divu, že právě tato místa se stala symbolem komunistických represí a místem setkávání politických vězňů. „Jáchymov“, „Příbram“ nebo „Pankrác“ jsou široce známými pojmy a funkcí ústředních pamětních míst v těchto lokalitách dnes představují především pomník s křížovou cestou v Jáchymově, Památník Vojna u Příbrami, Památník Pankrác a pietní místa na bývalých popravištích. Komunistický režim využíval po únoru 1948 mimo stávající vězeňská zařízení i dočasné tábory pro německé válečné zajatce (Jáchymovsko, Příbramsko) transformované na nápravné pracovní tábory, případně zřizoval nová. Některé věznice již dnes neexistují (např. Brno-Cejl, Praha-Hradčany) a jsou identifikovatelné právě pamětními místy připomínajícími zdejší utrpení politických vězňů. Většina pamětních míst je volně přístupná, neboť se nachází vně strážného areálu (Mírov, Plzeň-Bory, Praha-Ruzyně, Valdice ad.), jiná – umístěná uvnitř věznic – je možné naopak navštívit pouze v omezeném režimu (Pardubice, Plzeň-Bory, Praha-Pankrác, Valdice).

Jáchymov. Křížová cesta ke svobodě dedikovaná vězňům uranových dolů byla odhalena z iniciativy Konfederace politických vězňů v květnu 1996. Tvoří ji ústřední pískovcová plastika (Brána svobody) a pamětní kameny s názvy a symboly bývalých vězeňských pracovních táborů na Jáchymovsku. Političtí vězni se zde každoročně setkávají v rámci vzpomínkové akce „Jáchymovské peklo“

Železná opona

Komunistický režim porušoval i občanský nárok, jenž se řadí k základním lidským právům moderní doby: možnost legálně opustit stát, s jehož režimem občan nesouhlasí. Pokusy opustit Československo provázely celé období komunistického režimu. Největší skupinu pamětních míst na železnou oponu tvoří připomínky odkazující k ozbrojeným střetům na hranicích odhalené před rokem 1989 Pohraniční stráží (České Hamry, České Žleby, Halámky, Laka, Libá, Lužná, Nová Hůrka, Nová Pec, Pastviny, Pomezí nad Ohří, Rozvadov, Svatý Kříž, Zadní Chodov, Zvonková, Železná). Patří k nim také reinstalovaný pomníček na Březníku (Modrava) a ideologicky souznějící dva novodobé pomníky odhalené z iniciativy Klubu českého pohraničí (Cínovec, Krásná). V kontrapozici k nim stojí pamětní místa odhalovaná po roce 1989 a dedikovaná občanům usmrceným na státní hranici (Hůrka, Lanžhot, Mikulov, Svatý Kříž, Všeruby) či kurýrům a převaděčům (Chrastava, České Žleby, Kvilda-Františkov, Pleš). Další skupinu představují pamětní místa pracující s artefakty železné opony (Bučina, Čížov, Kadolec, Kvilda, Mikulov, Nové Hrady, Rozvadov, Valtice).

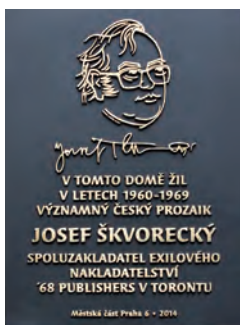

Památník všem, kteří ztratili své životy při pokusu o přechod hranic z komunistického Československa do svobodného světa v letech 1948–1989, byl odhalen v září 1996 z iniciativy Konfederace politických vězňů. Nachází se u Všerub, v průsmyku mezi Šumavou a Českým lesem. Do středu památníku orientovaného směrem k nedalekému vysílači Rádia Svobodná Evropa na německé straně hranice byla umístěna schránka se seznamy obětí komunistického režimu

Exil a emigrace

Jen ve dvou nejsilnějších vlnách provázejících komunistický převrat v roce 1948 a okupaci Československa v roce 1968 opustilo Československo nejprve asi 40–60 tisíc a poté 80–100 tisíc lidí. Pro občany v Československu byl důležitý především vliv, kterým se exilové prostředí podílelo na chodu vysílání zahraničních rozhlasových stanic, ale i vydávání časopisů a knih, které byly nejrůznějšími způsoby do země tajně převáženy. Svědčí o tom mj. pamětní místa věnovaná například Ferdinandu Peroutkovi (Praha 5), Pavlu Tigridovi (Praha 1, Ostrava), Egonu Hostovskému (Hronov), Karlu Krylovi (Nový Jičín), Jiřímu Slavíčkovi (Vimperk) či Josefu Škvoreckému (Náchod, Praha).

Pamětní desku připomínající Josefa Škvoreckého jako spoluzakladatele Sixty-Eight Publishers z roku 2014 financovala Městská část Praha 6. V rodném Náchodě spisovatele připomíná socha na lavičce, pamětní desku má od roku 2012 také v předchozím pražském bydlišti v ulici Na Březince

Pražské jaro a invaze

Pražské jaro a zejména pak jeho násilné potlačení intervencí armád pěti států Varšavské smlouvy, odpor a protesty proti ní a jejím důsledkům připomíná celá řada pamětních míst. Jsou věnována politickým osobnostem obrodného procesu Františku Kriegelovi (Praha 2, Praha 4), Josefu Smrkovskému (Praha 1), nejpočetněji jsou zastoupeny připomínky obětí vojenské intervence (Brno, Desná, Jičín, Liberec, Praha 1, Praha 2, Praha 4, Prostějov) nebo událostí s ní spojených, především svobodného působení masmédií v prvním týdnu okupace (Ještěd, Praha 2). Mezi symbolické připomínky sovětské okupace patří pamětní místa v Klatovech a Vysokém Mýtě. K symbolice protestu proti invazi se rovněž váže pamětní deska Karlu Krylovi (Kroměříž).

Druhý okruh pamětních míst připomíná odpor proti nastupující normalizaci a jeho oběti – živé pochodně: Jana Palacha (Mělník, Praha, Smrk, Všetaty, Brno), Jana Zajíce (Praha, Šumperk, Vítkov), Evžena Plocka (Jihlava), Richarda Siwiece (Praha 3) a poté oběti zásahu pořádkových sil proti demonstracím, které proběhly ve dnech kolem prvního výročí invaze v srpnu 1969 (Brno, Praha 2).

Poceta Janu Palachovi a Janu Zajícovi. Působivý pomník v podobě dvou nízkých kruhových mohyl, které vystupují z dlažby chodníku a jsou propojeny bronzovým křížem, vytvořili výtvarnice Barbora Veselá a architekti Čestmír Houska a Jiří Veselý. Pod rampou Národního muzea byl odhalen 16. ledna 2000 z iniciativy Společnosti Jana Palacha ve Všetatech a společnosti Thimm se sídlem ve Všetatech, která uhradila část nákladů na jeho výrobu

Disent a underground

K období let 1969–1989, tedy období tzv. normalizace, se vztahují pamětní místa věnovaná především důležitým osobnostem i událostem spojeným s prostředím nezávislých iniciativ a nezávislé kultury. Připomínají opoziční intelektuály (např. Turnov, Praha 6, Střítež, Ostrava, Vimperk) a představitele hudebního undergroundu (Humpolec) i stěžejní události dějin disentu (Praha 6, České Budějovice). Několik pamětních míst je věnováno neformální hlavě disentu Václavu Havlovi (Praha, Plzeň-Bory, Ostrava-Heřmanice). Dvě pamětní místa odkazují k mezinárodní podpoře československým nezávislým iniciativám (Praha). V osmdesátých letech vzniklo několik pamětních míst dedikovaných předčasně zemřelému Johnu Lennonovi jako symbolu revolty proti establishmentu (Česká Skalice, Praha 1, Smrk).

Od 17. listopadu 2015 připomíná občanský odpor proti komunistickému režimu v Liberci tramvajová zastávka Rybníček, jež je nově dedikována René Matouškovi a dalším libereckým signatářům Charty 77. Netradiční pamětní místo nesoucí jména 29 chartistů vzniklo z iniciativy Jiřího Matouška a náměstka primátora města Ivana Langra

Listopad '89

Pád komunistického režimu není spjat jen s událostmi 17. listopadu v Praze, ale téma doplňují také připomínky na protesty předcházející listopadovým událostem a pamětní místa věnovaná „okamžikům“ demokratické revoluce z listopadu a prosince 1989. Nepřímo jej připomíná i velká řada symbolických pamětních míst prostou datací „1948–1989“. Připomínky „sametové revoluce“ vznikaly postupně, početnější skupina v roce 25. výročí (např. Boskovice, Česká Skalice, Jihlava). Několik připomínek bylo odhaleno na místech, kde se na podzim 1989 scházeli účastníci protirežimních demonstrací, resp. občanských shromáždění (Karlovy Vary, Teplice, Děčín, Veselí n. Lužnicí). K událostem doprovázejícím pád komunistických režimů v Evropě odkazují pamětní místa na německém velvyslanectví v Praze, kde našli azyl uprchlíci z bývalé Německé demokratické republiky (Praha 1). Nepřímo se k nim váže také památník demontáže železné opony (Nové Domky). Pamětní místa, jež jsou dedikována 17. listopadu 1938 a 1989 (Libčice, Pardubice), připomínají provázanost „studentských výročí“ i místo, která obě zaujímají v české kolektivní paměti.

Již na jaře roku 1990 se na klíčovém místě, v průchodu Kaňkova domu na Národní třídě v Praze, objevila pamětní deska upomínající na brutální zásah policie proti studentskému pochodu; stala se tradičním místem, kde si politické reprezentace připomínají události vedoucí k pádu komunistického režimu. Od 16. listopadu 2016 je deska nově osazena na fasádě domu, neboť Česká advokátní komora jako nový majitel budovy podlouhí uzavřela pro výstavní prostor, kde směrem do ulice mají být trvale umístěny velkoformátové fotografie z listopadu 1989

Zaniklá pamětní místa

Není asi sporu o tom, že odstraňování pomníků a pamětních desek v první řadě souvisí s politickými změnami a proměňujícím se vnímáním historie. Takové případy nejsou ani zdaleka jen českým či jen novodobým fenoménem. Kategorie zaniklých pamětních míst ještě více zdůrazňuje smysl celého projektu jejich dokumentace a uchování pro budoucnost a týká se nejen připomínek vzniklých během samotného bývalého režimu. Už i u polistopadových pamětních míst se setkáváme s prvními případy jejich vědomého „odkládání do zapomnění“, jak ilustruje nedávné rozhodnutí policejního prezidenta předat pamětní desku příslušníkům Sboru národní bezpečnosti popraveným v padesátých letech za odpor proti komunistickému režimu do Muzea Policie ČR (deska byla odhalena v roce 1996 ve foyer Policejního prezidia ČR v Praze 7).

Kategorie zahrnuje několik skupin pamětních míst, z nichž nejméně komplikovanou tvoří připomínky, jejichž „zaniknutí“ je jen přechodné a stojí za ním věčné důvody, např. stavební úpravy. Některé artefakty byly ukradeny nebo poškozeny, ale iniciátoři plánují jejich opětovné vybudování (někdy i v upravené podobě).

Pamětní desku Milanu Hlavsovi odhalenou v září 2005 v Praze v Ječné ulici inicioval a sponzoroval Ivo Pospíšil, Hlavsovův spoluhráč ze skupiny Garáž. Deska, jejímž autorem je Viktor Karlík, fungovala jako jukebox: po vhození mince přehrála slavnou píseň Muchomůrky bílé, kterou Mejla Hlavsa pro kapelu Plastic People of the Universe zhudebnil (autorem básně je Egon Bondy). Její osud je svědectvím nejen o vzniku, ale i zániku pamětních míst ve veřejném prostoru (v roce 2011 byla ukradena)

Další skupinu představují pomníky či pamětní desky, které z různých – většinou ovšem neideových – důvodů zanikly pravděpodobně trvale. Patří k nim např. skleněný Památník tří odbojů v Brně, který byl demontován po jeho poškození klimatickými vlivy.

V mnoha ohledech však nejdůležitější skupinu představují pamětní místa vybudovaná před rokem 1989 a záměrně odstraněná po pádu komunistického režimu. Z nich jsou zatím dokumentována ta, která připomínají osoby či události komemorované současně dosud veřejnými připomínkami, ať již před- či polistopadovými. Týkají se všeobecně známých případů (Babice, činnost skupiny bratří Mašínů) i těch méně známých (pamětní desky A. Schrammova či vojína Jaroslava Šmatlavova).

Byli bratři Mašínové teroristé?

Různý přístup k pamětním deskám odhaleným za normalizace zvolila po roce 1989 městská zastupitelstva v Čelákovcích a v Chlumci nad Cidlinou. Zatímco v Čelákovcích se rozhodli kvůli ideologickému zatížení nápisu desku sejmut a uložit do městského muzea, v Chlumci nad Cidlinou se přiklonili k zachování desky na původním místě

V letech 2011–2015 se Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., stal řešitelem projektu „Příběhy míst. Topografie soudobé paměti národa“. Podpora Ministerstva kultury v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity umožnila uskutečnit dosud nejobsáhlejší výzkum pamětních míst na komunistický režim v České republice, při němž bylo zdokumentováno přes šest set pamětních míst.

Výsledek dokumentace zpřístupňuje webová aplikace Pamětní místa na komunistický režim (dostupné z www.pametnimista.usd.cas.cz), jež nabízí tři základní možnosti, jak pamětní místa prohlížet. Pro ty, které primárně zajímá konkrétní historický fenomén, je určen vstup podle témat. Všechna pamětní místa v konkrétním regionu naleznete přes vstup podle regionu. Časová osa umožňuje prohlížet pamětní místa podle datace historických událostí, které jednotlivá pamětní místa připomínají, a také sledovat chronologii vzniku pamětních míst. Mimo základní rozcestník webová aplikace nabízí i fulltextové vyhledávání a umožňuje pracovat s jednotlivými filtry.

Na webu pamětních míst je rovněž dostupná specializovaná mapa, jež přináší analýzu projektové dokumentace ve smyslu jejího geografického, tematického a chronologického shrnutí. Navazuje na databázi pamětních míst, a zatímco databáze se soustředí na detailní popis jednotlivých míst, je specializovaná mapa založená na statistických údajích a podává charakteristiku obecných trendů. V neposlední řadě také upozorňujeme na studie publikované v časopise *Soudobé dějiny* 3–4 (2015), v rámci tematického bloku Česká paměť komunismu.

www.usd.cas.cz

www.pametnimista.usd.cas.cz

Pamětní místa spoluvytvářejí kolektivní historickou paměť a představují její autentický otisk. Odrážejí různorodost svých iniciátorů i rozmanitost jejich intencí: národní odkazu k minulosti; zrcadlí nejen minulost, ale i přítomnost, resp. dobu svého vzniku. Nesou symbolické obsahy, jejichž všestranná analýza dovoluje konstituovat obraz, jak je minulost společností reflektována. Brožura prezentuje charakteristické ukázky pamětních míst na komunistický režim dokumentovaných Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., v rámci širšího výzkumu.

V EDICI VĚDA KOLEM NÁS PŘIPRAVUJEME:

Jaroslav Pánek: **Historický ústav AV ČR**

Vítězslav Jarý, Jan Pejchal: **Scintilátory kolem nás**

P. Soudek, R. Podlipná, Š. Petrová, P. Landa, T. Vaněk: **Fytoremediace a možnosti její aplikace**

DOSUD VYŠLO:

Marie Makariusová: **Biografický slovník českých zemí**

E. Semotanová, P. Chromý, M. Semian, Z. Kučera: **Historical Geography Research Centre (English edition)**

Radomír Vlček: **Josef Macůrek**

Edice Věda kolem nás | Prostory společné paměti

Pamětní místa na komunistický režim | *Michaela Tučková*

Vydalo Středisko společných činností AV ČR, v. v. i. Grafická úprava dle osnovy Jakuba Krče a sazba WOW, spol. s r. o. Odpovědná redaktorka Petra Královcová. Vydání 1., 2017. Ediční číslo 12176. Tisk WOW, spol. s r. o., Washingtonova 1567/25, 110 00 Praha 1.

ISSN 2464-6245

Evidováno MK ČR pod e. č. E 22344

Další svazky získáte na:

www.vedakolemnas.cz | www.academiaknihy.cz | www.eknihy.academia.cz